

MARXOV NÁZOR NA ODCUDZENIE

JOHN LEWIS

Roku 1843 Thomas Carlyle napísal a uverejnil zväzok esejí pod názvom *Minulosť a prítomnosť (Past and Present)*, ktorý obsahuje prenikavý a výrečný útok proti „hroznej vede“ — politickej ekonómii, reprezentovanej v tom čase Millom, MacCullochom a ostatnými poprednými ekonómami. Ruskin hovorí o „ekonomickom systéme, podľa ktorého ľudia sú stimulovaní tými istými morálnymi vplyvmi ako krysy a ošípané“. Vo svojom *Evanjeliu mamonárstva (Gospel of Mammonism)* Carlyle zúrivo napáda celý systém: „Ponuka a dopyt nie sú zákonom prírody. Platenie hotovými nie je jediným spojivom človeka s človekom. Človek nemôže byť šťastný, keď sleduje peňažné ciele. Neprestajná vzbura, rozbroj, nenávisť a zatracovanie čaká ho na tejto ceste, kým nespozná, že to, čo dosahuje, nech má akýkoľvek zlatý výzor alebo je zlaté, nie je úspechom, ale potreba úspechu... My so svojim mamonárskym evanjeliom sme došli k podivným záverom. Nazývame sa spoločnosťou; pritom však otvorene vyznávame najtotálnejšiu odlúčenosť a izoláciu. Náš život sa nevyznačuje vzájomnou pomocou, ale skôr skrytými zákonmi vojny, nazývanými konkurenciou; vzájomne sme si nepriateľmi. Zabudli sme úplne na to, že *platenie hotovými* nie je jediným vzťahom medzi ľudskými bytosťami; nepochybne sme presvedčení, že uvoľňuje a ruší všetky ľudské zväzky... Služba mamonc je vskutku melancholickým krédom.“

Klasická ekonómia

Engels, ktorý bol v Anglicku vo veci otcovej firmy „Ermen a Engels“, toto čítal. Pre buržoáziu, ktorej zatvrdilý egoizmus bol hnacou silou spoločnosti, mal vtedy už len pohrdanie. Obraz kapitalistickej spoločnosti, načrtnutý v Carlylových esejach, potvrdzoval jeho úsudok. Vyslovil sa, že Carlyle bol jediným vzdelaným človekom v Anglicku, ktorého ozaj trápili morálne problémy vtedajšej spoločnosti. Engels vrelo pochválil Carlylove trpké odsúdenie žalostnej situácie a úplnej korupcie všetkých sociálnych inštitúcií v rozsiahlom rozbere *Minulosti a prítomnosti*, ktorý napísal pre *Deutsch-Französische Jahrbücher* na konci roku 1843. S Carlylovou analýzou nemoci hrabivej spoločnosti sa však neuspokojil. Považoval priam za neveriteľné, že taký odvážny spisovateľ mohol nelútosne odsúdiť systém voľnej konkurencie a pritom nevidieť, že koreňom zla je súkromné vlastníctvo.

Hneď po tejto recenzii nasledoval roku 1844 Engelsov *Náčrt ku kritike politickej ekonómie* v tom istom časopise. To bola prvá marxistická analýza kapitalistickej ekonómie; upozornil zvlášť na skutočnosť, že zatiaľ čo v metropolách svetového priemyslu dosiahla výroba nevídanú úroveň, masy stále trpeli biedou, pretože nemohli dostať, resp. konzumovať produkty svojej vlastnej práce. Bol hlboko dojatý zistením, že Adam Smith a celá klasická ekonomická škola deifikovali „rozumu sa priečiaci, bezcitný mechanizmus voľnej súťaže“ a považovali súkromnovlastnícky systém za nevyhnutný a nezničiteľný.

Treba spomenúť, že v júni 1843 mladý Marx, ktorý sa bol práve oženil s Jenny von Westphalen, prišiel do Paríža, aby tu vydával Deutsch-Französische Jahrbücher. Marx nevedel nič o ekonómii, o modernom industrializme, o hnutí pracujúcej triedy v Británii. Nevedel nič o socializme. Až teraz začal študovať tieto problémy. Najprv zaujalo jeho pozornosť francúzske socialistické hnutie, potom Engels odhalil povahu kapitalistickej ekonomiky a jej kruté anomálie a protirečenia. Roku 1844 začal písať dielo, ktoré neskôršie dostalo názov *Ekonomicko-filozofické rukopisy* alebo jednoducho: *Parížske rukopisy*. V prvom z nich sa zaoberá *námezdnou prácou* a *ziskom kapitálu* a dospieva k záveru, že „politická ekonómia pozná robotníka len ako pracujúceho živočícha, ako zvieru redukovanú na najnevyhnutnejšie telesné potreby“.

Marx, pravda, musel prejsť ešte dlhou cestou, kým jeho analýza kapitalizmu bola úplná. Roku 1847 kritizoval vo svojej *Biede filozofie* Proudhonove ekonomické názory a v Bruseli prednášal robotníkom, kde po prvý raz vyložil svoju teóriu hodnoty (*Mzda, práca a kapitál*). Jednu vec pochopil zvlášť jasne, a to redukcii ľudskej práce na tovar. Tento fakt stal sa predmetom celého jeho ďalšieho diela.

Hegel má kuriózný filozofický výklad odcudzenia, ktorý však — a práve Marx na to upozornil — obsahuje hlbokú pravdu. Hegel hovorí, že človek získava a súčasne stráca svoju nezávislú osobnosť v procese vytvárania predmetného sveta prácou. Tieto predmety vystupujú vo vzťahu k nemu nepriateľsky. Skutočný svet, ktorý vytvára, vystupuje proti nemu ako nepriateľ.

Hegel o odcudzení

Podľa Hegela celý proces tvorivej práce vychádza z absolútna, ktoré sa rozplýva ruší, stráca v prírode. Avšak musí si nejak vypracovať cestu naspäť, vrátiť sa ešte raz k sebe. Nasledujúci vývin človeka prostredníctvom práce a budovania civilizácie, čím človek súčasne vytvára svoj svet a seba samého, je týmto návratom k plnému sebauvedomeniu, k jednote a úplnosti absolútna, tak ako to bolo na začiatku.

Marx dospel k socializmu hlboko poznačený touto všeobecne prijímanou teóriou ľudského diania, známou ako *odcudzenie človeka*. Hegel, ktorý nebol len čisto abstraktným mysliteľom — vo svojich mladých rokoch bol radikálom — videl vtedajšieho človeka, ako je určitým spôsobom deprivovaný, obmedzený, stratený. Dobré si uvedomoval fakt, že antagonistické súkromné záujmy dominujú vo všetkých oblastiach, a preto spoločnosť nemôže byť opravdivým spoločenstvom. Videl veľmi dobre úplné podriadenie jednotlivca démonu abstraktnej práce, slepú a anarchickú povahu spoločnosti ovládanej mechanizmom výmeny, „nesmierny systém autonómnosti a vzájomnej závislosti, dojímavý život mŕtvych. Systém potáčajúci sa sem a tam ako slepé zvieratá“.¹

Nič to, že je v tom nezmysel, hovorí Marx. Držme sa verne hlavnej idey: Človek prácou vytvára seba samého a svoj svet. A Hegel má pravdu: v kapitalistickej spoločnosti človek mnoho získava, ale i mnoho stráca. Vytvára v stroji a tovare, ktoré sú plodom jeho práce, svojich vlastných nepriateľov; sám stáva sa odcudzeným, strateným, deprivovaným.

Aj Feuerbach, ktorému sú Marx i Engels nesmierne zaviazaní, kritizoval Hegelov pojem odcudzenia, avšak z iného hľadiska. Nie sebaurčujúce absolútno spôsobuje odcudzenie človeka. To je stávanie vecí na hlavu. Človek sám vytvára svoje odcudzenie tým, že projektuje svoju vlastnú podstatu, svoju mužnosť, ba i svoje potenciálne cnosti do predstavy boha, do absolútna. Človek tým, že exteriorizuje do predstavy boha, čo skutočne prináleží len ľudskosti, zbavuje sa svojej vlastnej prirodzenosti. Aby sa človek

¹ Hegel, *Jensener Realphilosophie*.

vrátil svojmu opravdivému spoločenskému bytiu, náboženské ilúzie sa musia rozplynúť. Boh je vlastnou prirodzenosťou človeka, z neho vyabstrahovanou a premietnutou do nebies — alebo filozoficky: do absolútna.

Racionálny výklad

Marx súhlasil s tým, že naozaj netreba pripisovať vydedenie človeka nejakému mystickému sebaurčujúcemu absolútnu. Prečo by sme sa mali dopustiť trápnej chyby zba-vením človeka jeho vlastných kvalít a ich premietnutím do predstavy boha? Marx má lepší a celkove racionálnejší výklad — ekonomický. Či Engels neukázal celkom jasne v svojom výklade ekonomických protirečení kapitalizmu, ako sa človek dostáva do postavenia degradácie a poníženia?

Ako sa má však človek z toho vyslobodiť? Podľa Feuerbacha racionalistická kritika presvedčí človeka o jeho omyle. Podľa Hegela uvedomenie si toho, čo sa skutočne deje, zmieri človeka s jeho stavom. Marx však videl, že človek nájde seba len vo vyššej forme spoločnosti, v ktorej výrobné prostriedky sú spoločenským vlastníctvom. Len v takomto spoločenstve nájde človek vo svojich vzťahoch k iným uskutočnenie svojho opravdivého ja.

Keď sa Marx zoznámil s Engelsom a so všetkým, čo povedali francúzski socialisti o exploatacii a degradácii človeka, všetko sa mu vyjasnilo. Pretože človek za kapitalizmu vytvoril svoj svet vecí ako *tovarov* so systémom vlastníctva, mzdy a zisku, produkty jeho práce sa stavajú voči nemu nepriateľsky, jeho ľudskosť je z neho zvlčená, stáva sa čírym objektom. Za to nie je zodpovedné absolútno. Človek, ako to povedal Feuerbach, vytvoril si túto situáciu sám. Marx však videl, že tu nejde len o nejaký intelektuálny omyl, ale o niečo, čo je zviazané s procesom kapitalistickej produkcie, so súkromným vlastníctvom.

Odcudzená práca

Po dokončení svojej prvej z dvoch ekonomických štúdií sa Marx roku 1844 ihneď pustil do témy o odcudzení a začal ju vysvetľovať vo svetle novej kritiky politickej ekonómie. V dvoch esejach: *Odcudzená práca a Súkromné vlastníctvo a komunizmus* vykladá základnú ideu odcudzenia, vypracovanú neskoršie v ekonomických termínoch v teórii tovaru. Peňažná ekonomika je systémom, v ktorom sa kupuje a predáva predovšetkým práca a kde robotník sa stáva tovarom. Čo človek sám vyrobil, a preto obsahuje niečo z neho samého, stáva sa cudzou silou, ktorá stojí proti nemu, a namiesto toho, aby ju kontroloval, ho zotročuje. Práve pracovný prostriedok, stroj, robí z človeka číry mechanizmus, ktorý vládne nad ním a vykorisťuje jeho živú pracovnú silu. Keď kapitalista najíma robotníka, kupuje človeka s jeho prácou a človek sa stáva len náčiním alebo nástrojom, tovarom, vecou, takže po začlenení do pracovného procesu jeho reálna osobnosť prestáva existovať i preňho samého.

Ľudská individualita, sama ľudská morálka stáva sa komerčným predmetom a všetky ekonomické a komerčné vzťahy sú transformované z osobných vzťahov na neosobné operácie trhu. Jediným ľudským putom v obchode je výmenná hodnota, ktorá zodpovedá tovaru rovnakej ceny.

Marx neskoršie študoval pracovný proces omnoho podrobnejšie a rozvinul celý ekonomický systém ako výsledok rozsiahleho štúdia; avšak všetko to znamená vývin, a nie kontradikeciu s jeho predchádzajúcim postojom. Vo výklade svojho rozvinutého systému opisuje pracovnú silu ako „tovar“, ktorý jej vlastní, robotník predáva kapitálu, a vy-

hlasuje: „Zhodnocovanie pracovnej sily, práca je vlastná životná aktivita robotníka, jeho vlastný životný výraz. Taktó jeho životná aktivita je preňho len prostriedkom pre živobytie. Pracuje namiesto toho, aby žil. Nepovažuje prácu za súčasť svojho života, ale skôr za obeť.“² To je však obraz odcudzenej práce z rukopisov roku 1844, ktorý sa tu opisuje takto: Robotník vyrába tovar pre predaj so ziskom; prostredníctvom pracovnej zmluvy odovzdáva plod svojej práce. Kapitál je mocou, ktorá disponuje produktmi práce. Čím viac robotník produkuje, tým väčšia je moc kapitálu a tým menšie sú jeho prostriedky na získanie vlastných produktov. Čím viac pracuje, tým viac sa dostáva pod vládu svojho produktu ako kapitálu. Nakoľko výroba a práca sú podrobené zákonom kapitalistického tovaru, sú vykorisťované a ničené.³

Toto rozštiepenie človeka vidíme aj v odlúčení záujmov jednotlivca od záujmov spoločnosti, v odlúčení intelektuálnej a manuálnej činnosti. Práve v ekonomickom procese pôsobia sily, ktoré existujú mimo ľudí, o pôvode a konci ktorých nevedia a ktoré preto nemôžu kontrolovať.⁴

Marx už roku 1844 vidí tento proces exploatacie ako neprekonateľnú silu, ktorá riadi všetkých ľudí, kapitalistov práve tak ako robotníkov. Donútenie tu mení slobodnú aktivitu, vlastnú aktivitu na odcudzenú prácu, na donútenie rozmnožovať bohatstvo, na maniackú posadlosť akumuláciou kapitálu, na ozajstný fanatizmus privlastňovania, na hcnbu po peniazoch. „Jedinými kolesami, ktoré uvádza politická ekonómia do pohybu, sú ziskuchtivosť a vojna medzi ziskuchtivcami, konkurencia.“ To je „úplne cudzia sila, neludská sila, ktorá vládne nad celou ľudskou existenciou“.⁵

Skutočne ľudská spoločnosť

Aké je z toho východisko? Nie návrat k predkapitalistickému systému malovýrobcov alebo k merkantilnému systému, ale cesta vpred k utvoreniu spoločnosti skutočne ľudskej, organizovaním práce kooperatívnym spôsobom k službe ľudským cieľom. Človek sa takto oslobodí vo všetkých sférach — v priemysle, práve, rodine, vede i v umení. Všetko teraz môže utvrdiť ľudskú prirodzenosť, a nie ju ničiť. Problém je, ako organizovať empirický svet takým spôsobom, aby sa človek pociťoval skutočne ľudským, naozaj človekom, utvrdzoval svoju opravdivú individualitu. Zničiť však zisťné motívy a vyslobodiť človeka od upíra hladu je nemožné bez vydobytia moci z rúk kapitalistickej triedy, v ktorej je stesnená neludská sila. Len spoločnosť, v ktorej výrobné prostriedky sú spoločným, a nie súkromným vlastníctvom, tvorí bázu skutočných vzťahov vzájomnej pomoci a len v takomto spoločenstve nájde človek vo vzťahoch k iným uskutočnenie svojej ľudskosti. Spoločnosť je nevyhnutným rámcom, v ktorom sa sloboda a individualita stávajú realitou, nie však, ako to myslel Hegel, spoločnosť ako taká, sformovaná v štáte, ale len spoločnosť socialistická. Marx sa dôrazne vyslovil, že takáto spoločnosť sa predovšetkým musí vyhnúť premene na abstrakciu, stojacu proti jednotlivcovi. „Jednotliviec je spoločenskou bytosťou. Jeho život je preto výrazom a potvrdením sociálneho života.“⁶

² Všetko toto bolo neskoršie vtelené, vypracované a napísané v jeho kompletnom systéme ekonómie a sociálneho myslenia v jednotlivých častiach *Kapitálu: Tovar a pracovná sila, Mystérium povahy tovaru* v kap. I, *Pracovný proces a výroba nadhodnoty* v kap. V a *Premena hodnoty pracovnej sily na mzdu* v kap. XVII.

³ *Parížske rukopisy*.

⁴ Tamtiež.

⁵ Tamtiež.

⁶ Tamtiež.

Marx sa teda vracia k Hegelovi, jednak aby ukázal význam jeho teórie sebatvorenia človeka prácou a dialektického princípu v nej obsiahnutého — ktorý sa stal kľúčom celého jeho myšlienkového systému — jednak aby zbavil túto teóriu jej idealistického charakteru, mýtu absolútna a jeho sebaurčovania v tvorbe fyzického sveta a človeka. Urobil to v tých istých esejach v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch*, a nje, ako si to niekto myslí, v neskorších prácach. Extrakcia dialektického jadra z Hegela a zavrnutie idealistickej škupiny tvorí námet jeho *Kritiky Hegelovej dialektiky a filozofie vôbec*. Hegelova koncepcia sebaodcudzeného boha je podľa Marxa obrazom človeka ako ekonomického producenta. Vo *Fenomenológii* Hegel ukázal človeka ako tvorcu seba samého v procese výroby — „práca je sebareproduktívnym aktom človeka“. Hegel však považoval každú produktivitu len za akýsi výraz myšlienkového procesu. A preto — hovorí Marx — odhalil len abstraktný, logický výraz historického pohybu, a nie reálne dejiny človeka. V skutočnosti však to, čo sa Hegelovi zdá ako duch, ktorý v práci vytvára seba samého a ocitá sa v nepriateľstve s odcudzeným svetom, je sebaproduktívny človek, nachádzajúci sa v stave odcudzenia. Preto dejiny výroby nie sú vôbec také mystické ako duchovný proces odievajúci sa do termínov poznania. Dialektika stojí na hlave: „Musíte ju uviesť znova na správnu cestu, ak chcete odhaliť racionálne jadro, ktoré je skryté v obaloch mystifikácie.“⁷

Marx teda prevzal Hegelovu teóriu odcudzenia ako predlohu svojej vlastnej filozofie dejín a pristúpil k vytvoreniu koncepcie, ktorá napriek tomu, že jej univerzálna forma pochádza od Hegela, je nepostrádateľným kľúčom k skutočnému sledu udalostí v ekonomickom a sociálnom vývine. Celá teória odcudzenia je preto omnoho viac než morálnym protestom proti neludskosti kapitalizmu.

Marx nezavrhol Hegelovu filozofiu, ale — ako povedal Engels — „zakiaľ jej forma bola kritikou anulovaná, »nový obsah«, ktorý sa takto získal, bol zachránený“.⁸ V takomto poňatí ukazuje teória ekonomický život človeka za kapitalizmu ako život odcudzenej práce. V tejto koncepcii „ležia skryté všetky elementy kritiky už pripravené a vypracované spôsobom, ktorý ďaleko prekračuje hľadisko Hegelovo“.⁹

Marx poukazuje na dejiny sveta ako na proces, v ktorom človek utvára seba ako plného človeka: ako sebarealizáciu človeka v kolektívnom zmysle. Človek je od základu produktívnou bytosťou, tvorcom v materiálnom i duchovnom zmysle. Vytvára prostriedky svojho fyzického života, no vytvára tiež umenie, rodinu, politické inštitúcie, náboženstvo, právo a mravy. Je obdarený množstvom tvorivých schopností. Aj stroje a továrne sú zmaterializované faktory seba vyjadrenia človeka, seba premetnutia do vonkajšieho sveta. To, čo produkuje v konfrontácii s prostredím ním vytvoreným, je odraz a externalizácia seba samého. Človek je tvorcom sveta a tvoriac a pretvárajúc svet, tvorí a pretvára seba samého. To je teda *realizácia* človeka.

Tvorivá práca

Hegel sa však veľmi mýli, keď sa domnieva, že tento objektívny svet je odcudzený a nepriateľský preto, lebo človekom vytváraný svet stáva sa nevyhnutne obmedzením a putom pre ducha. V tom nie je podstata veci. Prameň degradácie nie je v produktívnom

⁷ To je krátko osvetlené v predslove k druhému vydaniu *Kapitálu*; a úplným výkladom, ktorý sa na to vzťahuje, je ostatne táto *Kritika*.

⁸ Engels. *L. Feuerbach a završenie klasickej nemeckej filozofie*.

⁹ Tamtiež.

processe samom, ale v procese, ako ho nachádzame v kapitalizme a iných vykorisťovateľských systémoch: Je to *námezdný pracovník*, ktorý sa odcudzuje sebe samému, keď sa stáva tovarom, keď sa zbavuje osobnosti v akte kapitalistickej produkcie.

Výroba však nepotrebuje tento výsledok a ani ho niet, keď je zbavená pokrivenia kapitalistickej ekonomickej štruktúry. Človek môže tvorivou prácou svoju osobnosť obohacovať.

Marx teda ukázal, že za kapitalizmu odcudzenie existuje a je nevyhnutné. Obracia sa preto na ekonómov a ukazuje, že celý systém, pôsobenia ich vlastných zákonov mení osobné vzťahy medzi ľuďmi na mechanické vzťahy výroby a výmenu tovaru, na výsledok, ktorý považujú za niečo prirodzené a nevyhnutné.

Ako sa teda človek má pustiť do tvorivej práce, ktorá mu umožní opäť získavať vládu nad sebou? Nie, ako myslí Hegel, intelektuálnym osvecovaním, filozofickým trikom, ale skutočným zľudšťovaním výrobného procesu. To predpokladá zničenie kapitalistického systému, ktorý je negáciou ľudskej prirodzenosti. Nesmieme sa domnievať, že sa to stane automaticky. To musí byť výsledkom činnosti, prameniacej z pochopenia ľudí a vôle.

Je zbytočné pokúšať sa plátať a zmierňovať zlá kapitalizmu, zakaiaľ tento systém vystačí svojou zotrvačnosťou, pretože to všetko umožní len pokračovanie v depersonalizácii práce. Existujúci poriadok treba nahradiť novým, v ktorom ľudia budú žiť na základe spoločenského vlastníctva a v kolektívnej práci pre uspokojenie svojich potrieb. Tu sa človek nebude negovať, ale objavovať vo svojich výtvoroch. Tu zanikne aj antagonizmus medzi jednotlivcom a spoločnosťou, človekom a prírodou, prameniáci zo systému odcudzenej práce.

Kontinuita Marxovho myslenia

Marx sa vraj vzdal úplne pojmu odcudzenia a depersonalizácie človeka vo svojich neskorších dielach, o ktorých sa vyhlasuje, že im chýba akýkoľvek záujem o jednotlivca. Tvrdí sa tiež, že opravdivého Marxa možno nájsť len v jeho skorších esejach; potom sa údajne stáva čírym ekonómom. Argumentuje sa ďalej, že v *Parížskych rukopisoch* bol Marx značne poznačený Hegelovým idealizmom, spojeným s abstraktnými pojmami podstaty človeka, humanity atd.¹⁰

Je však pravda, že Marx vo svojich neskorších prácach opustil názor, že kapitalizmus je v podstate neludský a deštruktívny vo vzťahu k osobnosti človeka? Stratil záujem o rozvinutie všetkých schopností a síl človeka ako konečného cieľa socializmu? Bolo by iste veľmi nesprávne domnievať sa, že Marxove práce po roku 1844 a zvlášť *Kapitál* ignoruje odludštenie človeka kapitalistickým ekonomickým systémom. Vzdal sa len slova „odcudzenie“ a niekoľkých podobných výrazov, nakoľko patria do akademického obdobia Marxovho života, keď sa všeobecne používali tieto Hegelove termíny. Avšak zmysel, ktorý im dával, či už roku 1844 alebo neskoršie, bol realistický, a nie idealistický. Ešte i v *Kapitáli*, ako sa sám priznáva, niekedy „kokeruje s používaním hegelovskej terminológie“, napriek tomu však neupadá nikdy do hegelovskej záľuby v čisto logickom a mentálnom vývine. Nerobí to tak, ani keď roku 1844 používa termín „odcudzenie“.

Fakt, že Marx nepoužíva ďalej termín „odcudzenie“, nemení ani najmenej jeho práve citovaný význam, ktorý zostáva ten istý ako roku 1844. V *Kapitáli* vidí v peniazoch

¹⁰ Tieto názory sa prejavujú u niektorých náboženských mysliteľov, bývalých marxistov, existencialistov a učiteľov filozofie, ako je D. Bell a K. Louwth, *In Search of Marxist Humanism (Hľadanie marxistického humanizmu)*. Sonet Survey (apríl-máj, 10); Karol Louwth, *Social Research* (leto 1954) atd.

stále silu vládnúcu nad všetkým a v zistiteľnej mánii vôľu k moci v peňažnej podobe.¹¹ Originálny opis utrpenia z hladu sa v *Kapitáli* zdôrazňuje a rozširuje. Neludskosť kapitalizmu je vykreslená s deskriptívnou silou ešte strhujúcejšou ako v *Parížskych rukopisoch*. Rozdiel je len v tom, že hovorí o námezdnnej práci namiesto o odcudzenej práci, nakoľko tento termín stratil svoju platnosť. *Kapitál* ukazuje ešte s väčšou silou — pretože tu sa predkladá pred nás konkrétne nesmierna masa faktických dát — odludštené bytie človeka, ničené tyranskou silou hrabivosti, ktorá je súčasťou jeho povahy ako kapitalistického človeka.

Táto sila kontroluje jeho správanie, uzurpuje jeho život a energiu, nemilosrdne ho mučí a núti ho bez konca a samoúčelne rozširovať kapitálovú investíciu. Odludštená obeť núteného zhonu po absolútnom obohatení si je súčasne vedomá tohto odludštenia a búri sa proti sile, ktorá ju redukuje na tento stav. Čo sa týka vzťahu medzi obchodníkom a konzumentom, „jedinou silou, ktorá ich ženie k sebe a privádza do vzájomného vzťahu, je zisťnosť, základný súkromný záujem každého. Každý hľadá len na seba a o druhého sa nestará“.¹²

Takto spojenie medzi zamestnávateľom a robotníkom je ovládané zásadnou indiferentnosťou k ľudskému bytiu, depersonalizáciou, ktorá, ako hovorí Marx, „mení robotníka v kripla, monstrum, nútiac ho rozvíjať v najvyššom stupni špecializovanú obratnosť na úkor sveta tvorivých podnetov a schopností“.¹³

Jednotlivec

V továrni sa stretávame s mŕtvym mechanizmom nezávislým od robotníka, ktorý sa stáva len jeho živým prívieskom. Robotník „sa nerealizuje vo svojej práci, ale sa ochudobňuje. Preto pociťuje zhodu so sebou len mimo práce, nakoľko v práci sa cíti odcudzený“.¹⁴ Robotník môže existovať ako kapitál len tak dlho, ako existuje kapitál na jeho užívanie; tvorí náplň jeho života, hoci zostáva voči nemu indiferentný. Takto sa stáva len tovarom v ľudskej forme, individuom, neprináležiacim sebe, ale odcudzeným sebe. Na posledných stranách III. zväzku *Kapitálu* Marx nepretržite zdôrazňuje dehumanizujúce účinky kapitalizmu, ktoré definuje ako špeciálnu formu vývinu produktívnej sily práce takým spôsobom, že sa tieto sily javia ako autonómne sily kapitálu, vládnúceho nad prácou a stojaceho v priamej protive k vlastnému vývinu pracovníka. To sa deje s človekom vo výrobe za kapitalizmu, keď produkt vládne nad človekom, ktorý ho vyrába, a nekontrolovaná ekonomika vynáša zákony na všetky ľudské vzťahy.

Odcudzenie zostáva teda centrálnou témou v celej Marxovej ďalšej tvorbe a s rastúcou jasnosťou ukazuje, že je jednou fázou sociálneho a ekonomického vývinu, ktorý smeruje k svojej vlastnej negácii.

Nemusíme čakať ani na vyjdenie *Nemeckej ideológie*, aby sme sa dostali k výslovnému zavrhnutiu Hegelovho idealizmu, v ktorého sieť sa Marx vraj ešte nachádzal. Idealizmus odmieta už v *Parížskych rukopisoch*. Toto odcudzenie je pre Hegela opozíciou v samom myslení, medzi abstraktným myslením a zmyslovou realitou. Preto má ešte povahu „okultnej kritiky v sebe samej zahalenej a mystifikujúcej, nie je reálnym odcudzením ľudského bytia“. Marx ukazuje, že sa odcudzenie prejavuje vo vzťahu robotníka k produktu jeho práce.

¹¹ V *Parížskych rukopisoch* je dlhá pasáž v eseji *Moc peňazí*, v ktorej Marx cituje a vykladá Shakespearovho Timona Athénskeho. V *Kapitáli* používa ten istý citát v poznámke pod čiarou, ktorú opakuje v stručnejšej forme z predchádzajúceho výkladu.

¹² *Kapitál I.*

¹³ *Kapitál I.*

¹⁴ *Kapitál III.* Slovo „estrane“ je prekladom nemeckého entfremden (= alienate).

Marx nespája sa ani s vážnymi snahami po ľudskosti, za emancipáciu ľudstva. Práve takýto prázdny idealizmus kritizuje v *Opravdivých socialistoch*, v *Nemeckej ideológii* a v *Komunistickom manifeste*. Človek sa nemôže pozdvihnúť morálnym rozhorčovaním, ale zhodnotením faktu, že ekonomické podmienky dosiahli taký bod, keď sa stáva nevyhnutná reorganizácia spoločnosti na báze spoločenského vlastníctva, ktoré naozaj obnoví opravdivé ľudské vzťahy, takže sa rozvinú všetky schopnosti a sily jednotlivca a antagonistické, konkurenčné rozštiepenie ľudstva vo vojne všetkých proti všetkým nakoniec zmizne.

Podľa Lenina Marxova koncepcia socializmu nie je len metódou zvýšenia efektívnosti výroby a úniku z nezmyselných protirečení kapitalizmu, ale „jedinečnou metódou vytvorenia plne rozvinutých ľudských bytostí“. Mohli by sme uviesť stovky citátov z *Kapitálu*, ktoré vášnivo vyjadrujú Marxov hlboký záujem o hodnotu jednotlivca a jeho tivalé určenie odstraňovať všetky podmienky, v ktorých človek je ponižovaný, zotročovaný, opovrhovaný bytosťou.¹⁵

Podstata človeka

Keď Marx hovorí o „univerzálnom človeku“, o podstate človeka, nevzťahuje sa to na nejakú transcendentálnu a abstraktnú koncepciu človeka ako myslí, ktorá by mala svoje vlastné bytie, ako nejakej konfekčnej entity alebo kategórie, z ktorej by sme mohli vytvárať reálneho človeka. Tento idealistický postoj ako celok Marx nemilosrdne zosmiešňuje v *Svätej rodine*, ktorá sa objavuje len niekoľko mesiacov po dokončení *Parížskych rukopisov*. Hovorí presne, že podstata človeka je súhrnom sociálnych vzťahov, inými slovami, konkrétny spoločenský človek nie izolovaný, ale žijúci v spoločnosti. Niečo také vzdialené abstrakcii môže byť pochopené len historicky, pretože sa stáva bytím len v dejinách, v procese sociálneho a ekonomického vývoja. Nemôžeme ju preto chápať ako takú za a nad každým jednotlivým človekom, ako by mohla existovať skôr a nezávisle od skutočných ľudí (*Tézy o Feuerbachovi*, 1845). Ťažko si predstaviť, že by Marx bol roku 1844 (alebo oštatne i v inom čase) idealistom v tomto alebo nejakom inom zmysle. Nepotrebujeme sa ani domnievať, že Marx pri „rozvíjaní človeka“ upadol do idealizmu, ktorý zosmiešnil v *Svätej rodine*. Nie v *Parížskych rukopisoch* ale v *Kapitáli* sa nachádza tento výraz. Tu hovorí o „seberealizácii osobnosti“, o „plne rozvinutých ľudských bytostiach, o „plnom rozvinutí ľudského ducha“.

Názor, že Marx opustil svoje predchádzajúce názory, keď začal písať *Kapitál*, je alebo znakom nedostatočného zhodnotenia dialektických elementov v rozvinutom marxizme a pokusom oddeliť sociológiu marxizmu od jeho ekonómie, alebo ide o neadekvátne pochopenie skoršieho marxizmu, pretože keď tento pochopíme reálne, na neskorší marxizmus budeme hľadieť ako na jeho výklad a aplikáciu na dejiny kapitalizmu.

Marxism Today, január 1964.

¹⁵ MARX, Úvod ku kritike Hegelovej filozofie práva.